

ГРАНИЦЕ, МОСТОВИ КУЛТУРЕ, ЕВРОПСКА ИНТЕГРАЦИЈА¹

Сима Ђирковић

Много, премного пута поновљено тврђење да су *економски интереси* натерали Западну Европу на интеграцију има све добре и лоше стране „крилатих речи“: чини се разумљиво, лако се памти, погодно је за дедукције и повезивање у ланац са сличним тезама, али је, на другој страни, у својој неомеђеној уопштености скоро бесадржајно. Не може се оспоравати оно што је очигледно, наиме да је повезивање у „европску економску заједницу“ претходило прекретници из 1992, али се не сме превидети ни оно што се зна из сећања, за што се не мора имати историјско образовање – да су *економски интереси* били и у основи сасвим супротних појава: подвојености, дуготрајних непријатељстава и ратова.

Економски интереси, схваћени као интереси који се артикулишу у крилу капиталистичког друштва од времена индустријске револуције, припадају оној врсти објашњења која нису нетачна већ заводљива, јер у исто време и откривају и сакривају. Ефикасно мисаоно оруђе могу постати и помоћи да се разуме јучерашњи и савремени свет ако се, на једној страни, прецизирају уводећи неки ред и хијерархију у њихово изукрштано мноштво и питајући се о периодима и околностима кад су деловали и делују у правцу интеграције а кад супротно; а на другој страни, ако се перципирају са свим оним у чему су отеловљени јер апстрактни и изоловани су само у свету мисли, у историјским процесима испољавају се у облицима друштвене организације, политичким режимима и покретима, стиловима живота, културним вредностима, идејама итд.

Веома рано су умни људи препознали у капитализму непрекидно деловање силе која тежи за укрупњавањем, повезивањем, за ширењем тржишта. Глобални изгледи отворали су се подједнако пред очима апологета и критичара капитализма. Открићем нових континената свет је као целина био спознат, предстојало је да се машином и модерном индустријом повеже и уједини. Перспектива преображаја света и повезивања човечанства није престала да заокупља значајан део интелектуалних снага света оличених у непрегледном броју научних, техничких, филозофских дисциплина. Насупрот мисли ранијих епоха, модерна мисао о свету није остајала пасивна, усмерена искључиво ка сазнавању, од почетка је делатна,

¹ Овај есеј Симе Ђирковића, истакнутог српског историчара, професора Београдског универзитета и члана Европске академије за историју (Осијек 1929 – Београд 2009), изворно је објављен у листу НИН од 10. децембра 1989. у оквиру блока прилога разних аутора посвећених теми „Европа '92“. Овде се прештампава из књиге: Сима Ђирковић, *Живети са историјом. Есеји и разговори*, одабрао и приредио Властимир Ђокић (Београд: Equilibrium, 2011), која је у штампи. Захваљујемо издавачкој кући Equilibrium на дозволи за презентацију овог текста на сајту Агенције за заштиту животне средине.

активно утиче на историјски процес, она је у најдубљој основи нововековне културне интеграције, предуслова свих парцијалних и регионалних интеграција.

Из данашње перспективе је видно да се интеграција није остваривала у глобалним или европским оквирима: није Енглеска постала „светска радионица“, нити се остатак света задовољавао тиме да буде купац њених производа и снабдевач сировинама. Интегративно деловање *економских интереса* се испољило у регионалним оквирима, најчешће у границама националних држава, и није протицало у складном допуњавању већ у суревњивом такмичењу. Сразмерно рано су мерама државне политике, протекционизмом, пресециани неки интегративни токови и преусмеравани тако да плодови модернизације и индустријализације ојачају сопствено подручје. Мало је европских земаља које су прескочиле ту фазу борби заштитним царинама, бојкотом туђе робе, фаворизовањем „својих“ привредника неекономским средствима итд. *Економски интереси* су постали димензија модерног национализма и – с њим и кроз њега – утицали су у највећој мери на уобличавање историје Европе и света током последњих 150 година.

У неким деловима света и једном броју земаља *економски интереси* и даље тако делују, па се наше полазно питање мора поставити у специфичнијем виду: шта се друго тако променило да на подручју Европске економске заједнице економски интереси делују тако да се подвојености превазилазе и да се тежи ка интеграцији на наднационалном нивоу? Чини се да такве особене и, истовремено, темељне промене треба тражити и у свету реалних друштвено-економских односа и у свету представа и идеја.

Несумњиво се почело осећати деловање нагомиланих резултата претходног развоја: комуникацијска инфраструктура (железнице, путеви, поштански саобраћај) довршена је у оквиру националних интеграција, али је захваљујући рационалности и унутрашњој логици настајала као јединствена мрежа; затим је култура научно-техничке епохе дала проналаске који су омогућили брзу континенталну или глобалну комуникацију (радио, млазна авијација, сателитска телевизија), што је све заједно „смањило“ простор као фактор раздвајања. Данашњи становници западне Европе знају у просеку више о томе шта се догађа у целој Европи него што су њихове просвећене елите у време око првог светског рата знале о догађајима у свом срезу.

Треба томе додати нагомилане ефекте уједначавања које је донела „модернизација“ научно-техничке епохе, што је смањило културне дистанце и довело до тога да савремени човек буде „код куће“ не само у своме граду или својој земљи већ на великом делу континента. Целокупно окружење човеково од одеће, преко стана и намештаја до архитектуре, урбанизма и уобличавања пејзажа униформисало се до те мере да се разлике запажају првенствено у реду или неред, у обиљу или у сиромаштву, у ономе што је старо, у „историјским“ језгрима градова, у ономе што је природно и исконско у пејзажу.

Та врста промена није могла да не утиче на свест, на начин мишљења, на виђење света и себе и других у свету. Обавештеност и осећај сразмере омогућују реалистично и егзактно перципирање своје средине и своје групе у односу на суседство и околни свет. У преображају свести треба рачунати са мноштвом малих промена чије се дејство сабира, али и са крупним променама чије је дејство

видљиво, с променама које своје времену дају обележје прелома.

У модерном свету разлике између генерација су веће него било када у претходној историји јер подмладак у другој половини нашег века *ураста* у свет различит од света очева и прима као природно и само по себи разумљиво оно што је било ново, неочекивано, с муком изборено за генерацију очева. О тим разликама би могли много да кажу и стари и млади свако из своје перспективе. Ми ћемо се усредсредити на један детаљ важан с гледишта наше теме: на друкчије виђење граница, јер се у њима згушњава проблематика интеграције. За старије генерације границе су биле симбол независности, линије одбране кроз које су пролази само на одређеним местима, крај свога и почетак туђег, често непријатељског света, међе до којих се простире језик и правни систем, преграда у циркулацији новца. Читав низ других функција од војних до просветних био је повезан у сноп, границе су резимирале на изванредан начин претходну историју, биле су „натопљене крвљу“, некад и дословно.

За генерације које урастају у наш свет у последњој четвртини XX века тај сноп се развезао и увећало стањило; неке функције су закржљале, друге изгубиле смисао. Као стварне границе се доживљавају линије што одвајају велике идеолошке и војне блокове, линије дуж којих се додирују супротстављени светови који зазиру један од другог. Пред традиционалним, обичним границама се не заустављају авиони ни електромагнетни таласи; нерационално се показало дуго задржавање возова и моторних возила; ослабиле су функције надзора и селективног пропуштања. Лишене многих функција, границе нису предмет гложења, али не бледе и не ишчезавају. Можда су стабилније и трајније сада него у време кад су биле начичкане бункерима. Као линије додира језика и култура оне резимирају деценије, негде и столећа претходног развоја и не представљају препреку интегративним токовима.

Међу крупним променама свести што су крчиле пут западноевропској интеграцији треба узети у обзир слом ултранационалистичких идеологија после другог светског рата и таласе демитологизације којима треба захвалити што је ослабио утицај идеја и покрета заснованих на експлоатацији етничких и националних суревњивости. У екстремном национализму уочи другог светског рата, не само у нацизму и фашизму, него и у локалним варијантама мање кохерентним и делотворним, интензивним средствима пропаганде је наметано мишљење у категоријама расне и етничке неправедности, колективних заслуга и одговорности; наметано је схватање народа/нације као највише вредности пред којом морају уступити сва друга морална и правна начела; правдано је манипулисање масама становништва да би се изменили за народ/нацију неповољни односи. Ужаси и злочини рата открили су аморалност и ругобу тих идеологија, њихову опасност не само за цивилизовани и демократски свет, већ и за народе/нације у чије име су наступали. Предрасуде и стереотипи, заблуде и грешке у начину мишљења сејани деценијама на великом простору нису нестали без трага, али су ретко где, и то само маргинално, надањивали политичке програме, још ређе су ударали свој печат културној атмосфери.

У видљиве промене свести треба убројати афирмацију рационалног, критичког погледа на историју у коме сопствена нација више нема централно место ни искључиве заслуге за напредак света у појединим епохама. Ширење хоризоната је

олакшало упознавање других и уочавање заједничке културне и историјске позадине, релативизовање наслеђа из периода супарништва и непријатељства са суседима. У Западној Европи је све то имало као последицу темељито боље међусобно упознавање на нивоу просечно образованих маса (а тај се ниво осетно подигао у последњим деценијама), имуност према наслеђеним и новим предрасудама, уверење у блискост и заједништво упркос различитих искустава у прошлости и разлика у језику, традицијама, менталитету.

Размишљајући о европској интеграцији, треба поред улоге Европске економске заједнице имати на уму и европску културну заједницу која се није формално конституисала, али је била делотворна у виду бројних интернационалних научних и стручних организација активних од краја XIX века. *Економски интереси* су свакако битна димензија, окосница многих других чинилаца, али сами нису довољни да објасне успех европске интеграције. Она није плод механичког дејства *економских интереса*, већ резултат многих промена – постепених и наглих, незамисливих без ангажовања генерација које су лагано и упорно померале ствари с места.

То сазнање ми се чини веома важним за нас што 1992. годину посматрамо с помешаним осећањима зависти и бојазни.² Утолико више што код нас постоји склоност, не само у наивном политизирању обичних људи, већ и код оних што имају утицаја на политику и уобличавање јавног мњења, да се тражи механизам помоћу кога ће ствари саме од себе доћи на место. Прибојавам се тога што се очекује да ће *економски интереси* представљати механизам који ће нас одвести и прикључити Европи. Не потцењујући нимало оно што привредници и дипломате чине и што ће чинити, предочавам да је задатак много пространији, да у њему сви морамо учествовати настојећи да у свом делу Европе постигнемо оно што је европски Запад већ постигао, да за краће време и с мање напора прођемо оно што је он прошао. Нема разлога да се очекује да до тога може доћи без напора и ангажовања, деловањем *економских интереса*, али нема ни разлога због којих би такав преображај био неостварив. Објективну препреку интегративним токовима представљају границе идеолошких и војних блокова које не повезују већ пресецају наш део Европе.

² Аутор има у виду низ политичких одлука које ће претходити формалном конституисању Европске уније. Наиме, *Уговор о Европској унији* или *Мастрихтски уговор* је потписан у Мастрихту (Холандија) 7. фебруара 1992. године, чиме је створен нови политички ентитет – Европска унија. (Прим. Н. Вељковића.)